

NECATİ CUMALI VİRAN DAĞLAR VE MAKEDONYA

Yakup ÇELİK*

Özet

Balkanlardan gelip Türkiye'ye yerleşmiş bir ailenin çocuğu olan Necati Cumalı, Ege bölgesi insanların çeşitli problemleri çevresinde kurulan romanlarından sonra Makedonya 1900 ve Viran Dağlar'da Makedonya'yı ele alır. Makedonya'nın kendine has yapısı, köy ve kır hayatını bütün boyutlarıyla içine sindirmiş insanların yaşama tarzlarını anlatma esasına bağlı metinlere has kurgu içerisinde dile getirir. Viran Dağlar'daki Zülfikâr Bey, Balkanlardaki Türklüğe ait ayakta kalma çabalarının sembolü olarak da değerlendirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Necati Cumalı, Viran Dağlar, Makedonya

Mekân-İnsan/Makedonya-Zülfikâr Bey

Anlatma esasına bağlı edebî metinlerde bazen tarihten, coğrafi bölgelerden de bahsedilir. İtibarî âlem oluşturmanın veya kurgunun hareket noktası dış dünyadır. Dış dünyaya ait gözlemler, muhayyilede yoğrulur ve şekil alır. Burada bazen tarih, bazen geçmişte insanın bizzat yaşadığı hatıralar, bazen de efsane mahiyetindeki rivayetler devreye girer. Kurulan vak'a örgüsünün, iyi romancıların kaleminde, mutlaka iyi bir sahneye ihtiyacı vardır. Bu mekândır. Vak'aya esas olan çatışmaları, mekânlar da kendi bünyelerinde barındırırlar. Daha doğrusu barındırdıkları insanla bütünleşirler.

Necati Cumalı, *Viran Dağlar* romanında Balkanların bir bakıma tarihi üzerine itibarî âlemi oluşturmuştur. Zülfikâr Bey, olayların anlatımında hareket noktasıdır. Balkanlardaki köy hayatını ve kır insanını, çevresindeki insanlarla birlikte Türk kimliğini temsil etmektedir. *Viran Dağlar*'da Balkanlardaki insanların sıradan yaşayışları vardır. Buradaki Balkan tarihi ve siyasî endişeler konumuzun dışındadır. Belki bir başka yazının konusudur. Biz, insanla bütünleşmiş mekândan söz edeceğiz.

Necati Cumalı, *Viran Dağlar*'da fırsat buldukça insanların yaşadıkları yerlerin hem tarihi, hem de görüntüleri üzerinde durur. Olay, Zülfikâr Bey üzerine kurulmuştur. Bir destan kahramanı özellikleri gösteren Zülfikâr Bey'in çocukluk yılları, Balkan şehirlerindeki ve köylerindeki tabiat güzelliklerinin dorukta olduğu bir döneme rastlar. At yarışları, yağlı güreşler, bahçelerin sunduğu muhteşem görüntüler, romanda sık sık başvurulan motifler ve görüntüler durumundadır.

Birinci bölümde Zülfikâr'ın ataları anlatılırken bir bakıma Balkanlardaki yerleşim birimleri de dikkatlere sunulmuş olur:

"Makedonya'nın güneydoğusunda, Kastorya ile Noylan gölleri arasında, büyüklü, küçüklü yarım düzine köy, Gorička beylerinin toprakları içinde kalırdı. İki göle karışan çaylar, ırmaklarla sulanan o bereketli toprakların beyliğini, Padişah II. Murat, ailede adı unutulmayan büyük babaları Seyit Ali Bey'e, Kosova Meydan Savaşın-

* Doç. Dr.; Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi

da gösterdiği büyük yararlılıkların karşılığı olarak bağışlamıştı. Seyit Ali Bey, boyarlardan kalan büyük bir konağı seçerek Goriçka'ya yerleşince, aile dört yüz yıl boyunca, Güney Makedonya'da Goriçka Beyleri olarak anıldı. Günümüzde gelince kimi torunlarla torunların kızları, oğulları evlilik ya da başka nedenlerle Goriçka'daki konaktan ayrıldılar. Aralarından beyliğin başka köylerine yerleşenler oldu. Son Goriçka Beyi Rıza Bey, babasının ölümünden iki yıl önce, 1865 yılında, dört kuşak öteden kardeş torunu olduğu, Uçana çiftliğinin sahibi Saliha Hanımla evlendi. Saliha Hanım, doğup büyüdüğü baba evinden ayrılmak istemediği için Goriçka'yı bırakıp Uçana'ya yerleşti." (Necati Cumalı, Viran Dağlar, 6. Basım, s.31)

Rıza Bey ile Saliha Hanım'ın tek erkek çocukları Zülfikâr, bu bölgede yetişir. Romanın baş kahramanı durumundaki Zülfikâr'ın hayatı, çocukluğundan itibaren gözler önüne serilir. Onun çocukluk yılları, Balkanlardaki Türk insanların yaşama sevinci içinde mutlu olduğu dönemdir. Tabiat güzellikleri ile mutlu insan bütünleşmiş gibidir bu mekânda:

"... bu gördüğün ova, ta karşı dağın eteklerine kadar kışlık otlaklarımız. Kış yaklaşırken sürüleri buraya indiririz. İlerde üç saat ötede, bu dağların ardında Görce var. Oraları yayla. Görce Celal Dayının memleketi. Dayının çiftliği Görce'de. Yaz gelince sürüleri yaylada kiraladığımız otlaklara çıkarırız. Biraz daha büyü oralara birlikte gideceğiz. Bu yerlerin dağını, taşını, otlaklarını iyi tanı.

...

Görüyor musun bu koca çayı? Üstündeki o tahta köprüyü? O köprüyü yaptıran benim dedem, senin büyük deden. Şimdi o köprüden atla geçireceğim seni. Altından akan suya Aliokman nehri derler, Uçana'dan geçer, dağlardan inen kar sularını ovaya indirir, böyle iki yanına bereket saça saça gider gider, iki gün iki gece yol alır, Selanik'e varmadan az beride denize karışır." (s.32-33)

Rıza Bey'in, oğlu Zülfikâr'a ovaya bakarak söylediği bu sözler, Balkandaki Türk insanının toprakla bütünleşmesini dikkatlere sunar. Toprağı sahiplenmesini, orayı kendine vatan edinmesini.

Necati Cumalı, Zülfikâr'ı, roman kurgusu içerisinde 1800'lü yılların sonundan aralar 1900'lü yılların başına, Balkanların bir cehenneme dönüştüğü yıllara taşır. Öyle zannediyoruz ki, genç bir Türk delikanlısını hareket noktası olarak Balkanlardaki Türk kimliğini, Türklerin yaşadığı problemleri ve nedenlerini sorgulamak arzusundadır.

Zülfikâr, yaşamayı ve tabiatı seven bir kişilikle karşımıza çıkar. Bu, onun yetişme tarzından kaynaklanır. Türk özelliğidir. At, silah ve kadın vazgeçemediği unsurlar olarak dikkati çeker. Silah, mücadeleyi; at, serüven tutkusunu ve tabiat sevgisini; kadınlar da gönlünün zenginliğini ortaya koymaktadır. Zülfikâr, günlerini at sırtında uzun gezintiler, tabanca ile atış talimleri yaparak geçirir. Aşağı Makedonya'yı, bütün dağ yolları, gölleri, geçitleri, köyleri, kasabalarıyla tanımıştır. Böyle bir durum mekân ile insanı kaynaştırır bir bütünleşmedir. Bu bütünleşme, ilerde Zülfikâr'ı toprağı uğruna canını verecek bir hâle getirecektir:

"Tanidikça daha çok seviyordu doğup büyüdüğü yerleri. Yükseklerinde kartalların, alıcı kuşların döne dolaşa uçtuğu, gök rengi kayalıkların yarıkları arasından ulu çamların fışkırp boy attığı uçurumları dolanan dağ yollarından atı üstünde geçerken, göklerinin maviliği, ormanlarının yeşil örtüsüyle kanına karıştığını duyardı soluduğu havanın. Aşağılarda sazlıkların, salkım söğütlerin ak kavakların kuşattığı göllere baktıkça öper gibi bir tat alırdı. Bazı etiyile, kemiğiyle kendini bir parçası gibi görürdü bu doğanın." (s.61)

Zülfikâr, kendini toprakla bütünleştiren insan, biraz şuurlu bir genç olmaya başlayınca, toprağını, ırkının kanıyla birleştirmek tutkusunu duyar.

1910 yılı başlarında, Makedonya köylerinde terör olayları hemen her gün yaşanır. Can güvenliği kalmamıştır. Makedonya Türklerinin bir kısmı, doğup büyüdüğü topraklar üzerinde günlerinin dolduğuna karar verirler. İstanbul'a, İzmir'e, Anadolu'nun değişik yerlerine göç etmeye başlarlar.

Makedonya'dan kopamayanlar; kendilerini kanlarıyla, canlarıyla Makedonya'ya bağlı hissedener içinde yaşlı kuşaklar ile gençlerin tutumları birbirinden farklıdır. Eski kuşak Osmanlı beylerinin çoğu, Makedonya'daki değişmelere kapalı kalmakta hâlâ direnmektedirler. Toprak anlaşmazlıklarına, kan davalarına dayanan kökleşmiş kinlerle, senlik benlik çekişmelerini, kanlı kavgalarını aralarında sürdürürler. Esnaf, küçük toprak sahibi olanlar, sonlarını kadere bırakmışlardır. Başlarına gelecekleri, güçleri her neye yeterse o türlü karşılamaya hazır, yaşayıp giderler.

Genç Osmanlılar arasında ise durum farklıdır: Makedonya'nın iki büyük kenti Selanik ile Manastır, eğlence ile ticaret merkezi olmaları yanı sıra Makedonya'nın fikir merkezleri olarak da önem kazanmıştır o yıllarda. Eğlenmek, alış veriş yapmak için Selanik'te, Manastır'da bir araya gelen Osmanlı gençleri, içki masalarında hovardalıklarından çok vatan, millet sorunlarını konuşur olmuşlardır. Yaşadıkları toprak, gözler önünde kaymakta, Makedonya elden gitmektedir. Hükümet tehlikeyi önemsemiyor, önemse bile önleyecek gücü gösteremiyordur. Babaları hâlâ eski kafadadır. Kendilerini Makedonya'nın mutlak sahipleri, beyleri olarak görüyorlardı.

Bu düşüncedeki genç nesil, bir mücadeleyi de başlatacaktı. En azından kendi iradesini, mensubu bulunduğu milletin, bütünleştiği toprağın emrine verecekti. Bu, esarete tepkiydi. Bağımsızlık mücadelesinin tâ kendisiydi. Daha önce aralarından Mustafa Kemal'i çıkarmış olan bu gençlerin lideri tabii olarak Zülfikâr olacaktır. Çünkü Rıza Ağa maddî olarak güçlüdür. Zülfikâr'ın arkadaşı Halit, Mustafa ve diğerleri okumayı bırakıp esnafa karışmışlardır. Yani Makedonya'daki ataları gibi olmuşlardır. Halbuki Zülfikâr, hem yaratılış, hem de konumu bakımından farklıdır.

Zülfikâr, bir gün arkadaşı Halit'e, yılgınlık dolayısıyla meydana gelen göçler hakkında şunları söyler:

"Hepimiz Makedonya'yı bırakır gidersek, beş yüz yıldır bize emanet bu topraklara kim sahip çıkacak, ölmüşlerimizin mezarlarını kim koruyacak?"(s.108)

Zülfikâr'ın dudaklarından dökülen bu sözler, mal – mülk tutkusuyla söylenmiş değildir. Milliyetçilik duygusunun tâ kendisidir:

"Çevresinde Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Ben Yunanım, Ben Bulgarım, Ben sırpım dedikçe; Ben Türküm, Osmanlıyım diyordu karşısındakilere. Madem onlar kendilerini Rum, Bulgar, Sırp diye ayrı tutuyorlar, kendisinin de Ben Türküm demesinin gerektiğini en azından bir onur sorunu olarak benimsemişti." (s.108)

Ok yandan çıkmıştır bir kere. Artık Zülfikâr'ın Türklere eziyet edilen bir yerde, onurlu insan olarak yaşaması imkânsızdır. Nihayet sabrı polislerin, kendisi ve Mustafa'nın üstüne sebepsiz yere gelişleriyle taşar. Polisi göğsünden iter. Polis yere yıkılır. Artık aranan birisidir. Daha doğrusu Makedonya'daki Türklerin efsanevi lideri olmak konumunda ilk adımını atmıştır. Zülfikâr, belki istemeden yaptığı bu harekete, aslında hazırdır. Manastırda tanıştığı Jön Türklerden, Mustafa Kemal ve idealist gençlere dair duydukları, alt yapıyı oluşturmuştur. Bunlara bir de, çok bağlı olduğu, hareketlerini sınırlayan babasının ölümü eklenmiştir.

Necati Cumalı; vak'ayı, anlatmak istediği düşüncelerini, mekâna ve yaşanan döneme ait bilgilerle birlikte anlatmayı tercih eden bir yazarımızdır. *Viran Dağlar*'da, Zülfikâr'ın destanında Manastır'ı, romana konu olan zaman açısından değerlendirir, şehrin tarihini ortaya kor:

"Manastır'a 'Küçük Paris', bazen de 'Balkanların Paris'i' derlerdi o dönemde. Tiyatrolarının, gazinolarının, lunaparkının ışıkları geç saatlere kadar aydınlatırdı göklerini. Drahor boyunda, Sultan Aziz'in yaptırdığı ünlü tiyatrosunun bulunduğu ana caddesinde, yüksek yapılı çift atların koşulduğu landonlar, faytonlar, sabahlara kadar tırsıla gider gelir, kadınlı erkekli gülüşmelerin yaşama sevinci taşan yankıları kalırdı arkalarında. Böylesine coşkulu yaşam tutkunu bir kent, siyasal atımlarda da en önde yer alması olağandı. Nitekim, eğlence yaşamının odağı olduğu kadar, tıpkı Avrupa'nın Paris'i gibi Manastır da Balkanların özgürlük düşüncelerinin odağı oldu. 1890'larda sarayın baskısından yurtdışına göçen, Paris'e yerleşen Jön Türklerin yurt içinde en güvenli merkezi Manastır'dı. Özellikle Manastır Askeri İdadisi, İstanbul Tıbbiyesi, Mülkiyesi ile birlikte Abdülhamit yönetimine, monarşiye baş kaldıran en önemli devrim yuvalarından biri oldu. Sayısız kurbanlar verdi. Tutuklanan öğrencilerinin kimi Trablusgarp'a, Suriye'ye sürüldüler; kimi sürülmekle de kalmayıp orada hapis cezalarına çarptırıldılar. Sonunda monarşik yönetime silahlı baş kaldırma Manastır'da patladı. Kolağası Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908'de, 150 kişilik birliğiyle Manastır'ın kuzey batısında Resne'de dağa çıktı. Onun bu ayaklanmasını üç beş gün içinde bölgede yenileri izledi. Ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilen Şemsi Paşa, 8 Temmuz günü saraya telgraf çekmek için girdiği Manastır postanesinden çıkarırken genç bir subay tarafından vurularak öldürüldü. 150 kişi ile dağa çıkan Niyazi Bey, yirmi gün sonra kendisine katılan Türk, Arnavut, Bulgar, Rum, Sırp gönüllüleriyle iki bin kişiyi bulan birliğinin başında Manastır'a indi, kenti teslim aldı. Ertesi gün, 24 Temmuz 1908'de Abdülhamit, meşrutiyeti ilân etmek zorunda kaldı." (s. 126)

Bu anlatılanların, romandaki kurgu ile ilgisi, Zülfikâr'ın yetiştigi zemini, destanlaşacak kişiliğine uygun bir ortamı buluşu ile ilgilidir.

Romanın ikinci bölümü seferberliğin ilân edilmesi haberiyle başlar. Bu haber Zülfikâr için büyük bir mutluluk demektir. Zülfikâr ve arkadaşları gönüllü asker yazılırlar. Askere alınmak o kadar kolay değildir. Aylarca İstanbul'dan haber beklenir. Eleviş, Zeleniç, Ispansa, Muralar gibi yakın köylerde oturan Türk gençlerine haber ulaştırır Zülfikâr Bey. Askerlik şubesi başkanının Zülfikâr ve arkadaşları için söyledikleri sözler, Balkan Savaşı'nı yaşayan bütün gençlerimiz içindir:

"Sizler gibi helâl süt emmiş vatansever, mert çocukları oldukça bu ulus yenilmez! dedi. Bir iki muharebeye giderek bir savaş kaybetmek yenilmek değildir, sizin gibi yürekli çocukları olan uluslar için!.." (s.162)

Savaş, Makedonya'daki Türkler için tam bir felâkettir. Hemen hepsi göçe zorlanırlar. Necati Cumalı'nın aşağıdaki satırları onların hangi zor şartlarda göç ettiklerini, roman kurgusu içerisinde de olsa, hissettirmektedir:

"Gramos dağlarını aşıp Nestoran'a doğru inerlerken, aşağılarda dört bir yana giden bütün geçitlerin, makilikler arasında kıvrıla kıvrıla ovaya ulaşan dağ yollarının benek benek göç kolları ile dolu olduğunu gördüler. Savaş üç gün içinde bölgede yaşayan bütün Türkleri göçebe etmişti. Yollardaki benekler ağır ağır kımıldıyor, göç yolları güneydoğudan kuzeybatıya doğru akıyordu. Onlar ise kuzeyden iniyorlar, göçenlerin geldiği yöne doğru ilerliyorlardı. Yolları üstünde karşılaştıkları göçmenlerin çoğu, bir eşek yükü eşya, yedeklerinde çektikleri bir keçi ile çıkmışlardı yol. Kadınlar kucaklarında bebekleri, erkekler omuzlarına bindirdikleri küçük çocuklarıyla yol almaya çalışıyorlardı dinmeyen sağanak yağmur altında. Bir göç kolunda yaşlı

babasını sırtına almış genç bir erkek gördüler. Yol kıyısına atılmış sofrta tahtaları, ayran dibekleri tencereler kazanlar görüyorlardı sık sık. Yürüyecek, ayakta duracak gücü kalmamış, yol kıyısına yığılmış inleyen yaşlıları, ağlayan çocukları, yüklü hayvanların semerlerinde eşyaları atarak boşalttıkları yere, kucaklayıp bindirmeye çalışanlarla karşılaşıyorlardı.” (s.185-186)

Zülfikâr ve arkadaşları, Niyazi Bey grubuna katılırlar. Zülfikâr savaşta yaralanır. Savaşın yol açtığı tahribatı, ancak o zaman görme imkânı bulur. Yaklaşık yüz elli bin insanımız şehit olmuştur.

Goriçka, Görce, Florina, Biliste Zülfikâr'ın dolaştığı mekânlar olarak dikkati çeker. Manastır ve Selanik de dönemin eğlence, kültür ve düşünce merkezleridir.

Savaş sonrası mekânın görüntüsü, romanın başında yaşama sevincinin hâkim olduğu dönemden oldukça farklıdır. Savaşın taşıdığı hüznün ve karamsarlık sanki mekânın kendisine de geçmiş gibidir:

“Dikleşerek Verno Dağı'nın yükseklerine varıyordu tuttuğu keçi yolu. Dağın tepeleri hâlâ karlıydı. Kayalıkları, koyu gölgeli derin çizgileri, tepelerindeki karlarla, beyaz namaz takkeli yaşlı adamları hatırlatıyordu uzaktan. Perşevitsiya'yı gördüğü yerde, Florina gerilerde, dağın kıvrımları arkasında kalmış, gözden kaybolmuştu. Bulunduğu yere gelinceye kadar yolu üstünde karşılaştığı tek insan küçük Kerim'di. Yokuşu tırmandıkça artık sadece dağın sürekli yerleşik canlıları arasında geçiyordu yolculuğu. Yükseklerde dolanan kartallar, şahinler, aşağıda çalılar arasında havalandan çulluklar, adımlarının sesinden ürken keklükler, fırlayan tavşanlar, yolun üstünde durup sağına soluna baktıktan sonra karşıya geçen tilkiler, çakallar. Arada bir bütün dağ yollarında olduğu gibi otlar arasından hışırtılarla çıkıp bir iki adım önünden kapıp giden iri yılanlar!..” (s.389)

İşte Zülfikâr bu dağlarda yakar hürriyet meşâlesini. Sonunda içten gelen bir ihanetin kurbanı olsa da.

Devir veya çağ romanı diye de yorumlayabileceğimiz *Viran Dağlar* romanında, Makedonya'da toprak sahibi olarak yaşamış Zülfikâr'ın hürriyet mücadelesi, tarihî persepektif de hareket noktası alınarak dikkatlere sunulmaktadır. 1890'lı yıllardan 1920'lere kadar gelen bir zamanda Balkanların unutulmuş panoraması niteliğindedir bu roman. Daha doğrusu Balkan Türklerinin insanca yaşamak mücadelesinin.

Necati Cumalı ve Makedonya

Necati Cumalı Makedonya hakkında, *Viran Dağlar*'da anlattıklarını *Makedonya 1900* adlı, hikâyelerini topladığı kitabında da dile getirmektedir. Daha doğrusu, *Makedonya 1900*'de anlattıklarını, *Viran Dağlar*'da bir roman hâline getirmiştir. Cumalı'nın Makedonya hakkında anlattıkları, onun anne ve babasından dinledikleridir. Aslında iki kitap birbiriyle ilişkilidir. *Evimiz* adlı hikâyede karşımıza çıkan Kurşunlu Camii, *Viran Dağlar*'da da vardır. Bu bakımdan denilebilir ki, Necati Cumalı, *Viran Dağlar* ve *Makedonya 1900*'de, yakın çevresinden duyduğu yaşanmış gerçekleri, muhayyilesinde kurgulayarak anlatmaktadır.

Evimiz adlı hikâyede mütevazı, geleneksel çizgilerde yaşayan bir aile ile karşılaşırız. Bu, öyle zannediyoruz ki, Makedonya'daki bütün Türk ailelerine has yaşama tarzıdır.

Viran Dağlar'da Zülfikâr'ın efsanevî kişiliği çevresinde romanını oluşturan yazar, *Makedonya 1900*'deki hikâyelerinde, bir bakıma kendi ailesi çevresinde, huzurlu yaşamak isteyen kendi hâlinde insanların dünyasını dile getirir. “*Babam*” adlı hikâyede, Türklerin Manastır kentindeki hayatı, anlatıcının dedesinin evi hareket

◆ Yakup Çelik

noktası alınarak anlatılmaktadır. Baba, zamanını Kur'an okuyarak geçirmekte, böylece mutlu olmaktadır. Bu ev, tam bir eğitim yuvasıdır. Zaten "Evimiz", "Babam", "Dayım" adlı hikâyeler, bir çocuğa ait hatıra niteliğindedir. Bu ev ve aile, kökünden koparılarak Urla'ya getirilecektir. Bir bakıma da, tabiatla başbaşa süren mutluluk sona erecektir.

"Kurt Kan" da dağa çıkan Sadettin'in sevgisi, "Bazen Bir Savcı" da, Türklerin üzerinde oynanan çirkin oyunlar anlatılır. Bu tür vak'alar *Viran Dağlar*'da, bazen değiştirilmiş isimlerle de karşımıza çıkar.

"Dila Hanım" adlı hikâye, *Viran Dağlar*'da Zülfikâr'ın babası Rıza Bey'in hikâyesine benzemektedir. Cumalı, *Makedonya 1900*'de aynı konu çevresinde oluşturduğu hikâyelerini, *Viran Dağlar*'da tek bir vak'a çevresinde bir araya getirmiştir. *Viran Dağlar*'da Balkanlar ve Makedonya için anlatılanlar aynıyla *Makedonya 1900* hikâyelerinde de bulunmaktadır.

NECATİ CUMALI VİRAN DAĞLAR AND MACEDONIA

Yakup ÇELİK*

Abstract

Born into a family emigrating from the Balkans to Turkey, Necati Cumalı devotes his novels to various problems of the people of Aegean region. He narrows his focus to Macedonia in macedonia 1900 and Viran Dağlar in which he tells the unique structure of Macedonia and its people who have fully adopted the rural and pastoral lifestyles in the form of a fictitious text. Zülfikar Bey, being one of the protagonists in Viran Dağlar can be regarded as a symbol of the survival attempts of the Turkish identity in the Balkans.

Key Words: Necati Cumalı, Viran Dağlar, Macedonia

* Assoc. Prof; Başkent University, Faculty of Education